

ÚJABB TÖREDÉK A LUPUJ ÉS MÁTÉ VAJDA HARTZÁRÓL VALÓ ÉNEKBŐL.

Erdélyország viszonya a két moldva-havasalföldi vajdasághoz a XVII. század első felében elég nyugodt és barátságos volt. Tulajdonítható ez részben BETHLEN GÁBOR s a két RÁKÓCZY György körültekintő kormányzatának, amely alatt a szomszédos vajdák nem kockáztathattak semmiféle betörést, mint elődjeik idejében; részben pedig annak a körülménynek, hogy úgy Havasalföldében, mint Moldovában egyfolytában megszakítás nélkül uralkodhatott BASZARÁBA MÁTÉ vajda huszonkét, VASILE LUPUL vajda meg huszonegy esztendőn át. E hosszú idő alatt nem volt hát nehéz a gyulafehérvári udvarban megismerni a vajdák természetét és Erdély iránti magaviseletüket az egymást felváltó magyar és román követjárások tapasztalatai alapján.

A zavartalan jó viszony fenntartását nemcsak Erdély jól fel-fogott politikai érdeke kívánta, hanem még inkább annak gazdasági érdeke, mert — amire először mutattam reá nemrég egyik gazdaságtörténelmi tanulmányomban — évszázados gyakorlat folytán az erdélyiek Moldova és Havasalfölde enyhébb éghajlatú és kövérebb fűvű mezein legeltették ezekre menő juhnyájakat, amelyek sokféle terméke alkotta az erdélyi nemesek és határszéli vármegyék lakosainak legfőbb jövedelmét. E külföldi legeltetés nyugodt folytathatásának fenntartása életbevágó érdeke volt az erdélyieknek s azt a fejedelmek külön szerződésekkal igyekeztek biztosítani is alattvalóik javára, éberen örködve azon, hogy azok pontjait a vajdák is hűségesen megtartsák és megbüntessék azokat a tisztartóikat, akik merő kapzsiságból a juhlegeltetés fontos érdekeit veszélyeztették.¹

¹ Lásd bővebben románnyelvű értekezésemben: *Păstoritul Ardelenilor în Moldova și Țara-Românească*. (Academia Română. Memoriile Secțiunii Isto-

Ez a lényegbe vágó anyagi érdek mélyítette az Erdély s a két oláh vajdaság közt idők folyamán kifejlődött jó viszonyt annyira, hogy ha valamely vajdának vagy boérnak a török haragja elől menekülnie kellett, Erdélyben mindig biztos menedékre talált. A fejedelmek vendégszeretete pedig nem egyedül nemes gondolkodásból eredő emberszeretet volt, hanem eredt abból az érdekből is, hogy Erdélyország reá volt utalva gazdasági tekintetben a földrajzilag kedvezőbb fekvésű két szomszédos gazdag országra. Természetes dolog volt hát, hogy a fejedelmek élénk figyelemmel kísérték a moldva-havasalföldi vajdák tevékenységét s ha náluk valami gonoszságot tapasztaltak, nem szüntek megjelteni a török portának. Miután pedig annak is érdeke volt, hogy a hűbéres vajdák jó szomszédságot tanúsítsanak Erdély iránt, már BÁTHORY Zsigmond kora óta gyakori volt, hogy a szultán parancsára az erdélyi fejedelmek seregeket küldtek valamelyik vajda megfenyítésére, aminek eredménye gyakran annak elfogatása s a portára küldése lett.

Igy történt ez II. RÁKÓCZY György idejében is, aki atyafiságos viszonyban élt a szelíd Máté vajdával, de nem szenvedhette a csalfá, nagyratörő «Lupuj vajdát» amint az erdélyiek ezt az eszes, de alattomos moldvai uralkodót nevezték. Fondorkodásait sikerült ugyan ellensúlyoznia, ám mikor tulajdon moldvai követe szájából értesült titokban arról, hogy LUPUJ a portának felajánlta Erdély elfoglalását, ha az neki engedélyt ad arra, hogy az öreg MÁTÉ vajdát elűzze és helyébe a maga vejét, a kozák TIMUST ültesse, RÁKÓCZYNAK és Tanácsának önvédelemről kelle gondoskodnia. A moldvai vajda titkos tervének részleteiről a fejedelem LUPUJ vajda elfogott leveléből is megbizonyosodván, a porta hozzájárulásával hadat indított ellene, illetve 1653 tavaszán KEMÉNY János vezérlete alatt magyar sereget menesztett Moldovába, amely LUPUJT

rice. Seria III. Tomul VII. Mem. 6.) București, 1927. (Nagy 8-rétű 104 lap. Függelékül 11 oklevél, köztük kettő magyar nyelvű, 1807—1813-ból.) Ugyanez magyarul, de sajnos jegyzetek nélkül: Erdélyiek legeltetése Moldva-Havasalföldében. (Gazdaságtörténelmi forrástanulmány.) Budapest, 1928; 8-rétű 60 lap. (Különlenyomat a Magyar Gazdák Szemléjéből.)

a fintai csatában leverte, megfutamította és nemcsak Jászvásárt meg Szucsava várát foglalta el, dacára kozák segítségének, hanem vajdai székébe egykori legofetjét, Gheorghe STEFÁNT ültette.

Ez volt LUPUJ vajda büntetése, amiért fondorlatai során «Erdélyre is tanácskozott» úgy számítván, hogy annak román lakossága segélyével nem lesz nehéz azt elfoglalnia. Ezért volt elűzetése nevezetes eseménye Erdélynek, amelyben a magyar seregek moldvai hadjárata részleteiről és megkapó epizódjairól a hazatért vitézek annyit meséltek úton-útfélen, hogy azokat KÖRÖSPATAKI János mezőcsávási református pap versbe foglalván «Lupuj vajdáról való ének» címen 1655-ben ki is nyomatta.¹ Midőn pedig ugyanez év nyarán RÁKÓCZY az öreg MÁTÉ vajda megsegítésére Havasalföldébe is sereget küldött s a hazatérő vitézek elbeszélések, miként verték le LUPUJ csapatait a sopleai csatában, derék papunk azt is megénekelte «Az havasalföldi hartzról való historia» című versében, amely 1656-ban jelent meg.²

E hadi eseményeket s a magyar vitézek cselekedeteit Erdélyben oly általános figyelem és érdeklődés kísérte az egykorúaknál, hogy azokat egy másik költő külön is megénekelte egy harmadik könyvecskében. Ám sajnos, ezt is csupán töredékesen ismerjük abból a 7 leveléből, amelyet néhai KONCZ József marosvásárhelyi tanár 1880-ban a szamosújvári ferencendi kolostor egyik könyvtáblájából kiáztatott és kiadott.³ Ez a becses töredék 98 négysoros versszakból áll s íme — mint valami csoda folytán — ötven esztendő múlva előkerül annak egy további töredéke, amelyet SALMEN Norbert tanár a brassói Honterus-lycaeumban talált és másolt le részemre abból az alkalomból, hogy nagy Románmagyar könyvészetem I. kötete sajtó alá jutott.

¹ A kolozsvári Erdélyi Múzeumi Könyvtár egyetlen példányáról bőven írtam róla románul, «Căntece istorice vechi ungurești despre Români» című román akadémiai értekezésem (București, 1925) 24—26. lapján, bemutatóban hasonmásban címlapját is.

² Az első híradás a töredékről a «Magyar Könyvszemle» 1876. évf. 319—320 l. A töredék szövege ugyanott, az 1878. évf. 299—300 l. Ismertettem id. román értekezésem 28—34. l.

³ KONCZ József közlése «Ének Lupuj vajda megveretéséről» címen, ugyanott, az 1880. évf. 284—297. l.

Az alig 2 levélnyi újabb töredék a segesvári ROHDE György 1659-iki német naptára borítékául szolgál, terjedelme 32 teljes meg 6 csonka versszak, miután ezek többi sorát az egykorú könyvkötő a naptár beborítékolása alkalmával, mint szerinte értéktelent, lenyeste. A mindkét lapján telenyomtatott töredék azt a benyomást teszi, mintha valami próbálappal és nem ív-töredékkel lenne dolgunk. A sok sajtóhiba és helyesírási következetlenség viszont idegen, szász szedőre vall, úgyhogy a töredék azt hiszem brassai nyomtatvány, talán HERMANN Mihály nyomdászé, aki látván, hogy a moldvahasalföldi harcokról szóló énekeket a vásárokon szívesen keresik, rászánta magát egy újabb «ének» kiadására, amit nyilván valami magyar pap vagy tanító írt neki. Így hát a töredék egyben a legelső brassai magyar nyomtatvány lehet s talán az 1657-ik évből való, amikor a lefolyt harcok részletei iránt még élénk volt az érdeklődés.

Nagyon érdekes, hogy a szamosújvári töredék 8 strófája megvan ebben a most előkerült brassaiban is, kettesével egymásután rakva, de jellemző, hogy ennek dacára sem rakhatók össze hibátlanul a meglévő versszakok eredeti sorrendjükben. A brassai töredék így azt a látszatot kelti, hogy versszakai még nem voltak paginálva s azokat szedőjük csupán azért «húzta» le a kezeügyébe eső papírlapra, hogy kijavíthassa őket vagy esetleg a nyomdafestéket kipróbálja rajtuk. Az is meglehet, hogy ezek a szamosújvári töredékben hiányzó versszakok a költemény elejéről és végéről valók, minthogy egyik-másiknak tartalma arra mutat, hogy soknak már nem kellett belőle lenniök. Az új töredék azonban így is rendkívül becses irodalomtörténeti szempontból, hisz újabb adalékkal gazdagítja históriás énekeink sorozatát, 97 sornyi kiadatlan szöveggel bővítvén Koncz József közleményét.

A szamosújvári könyvtáblából — KONCZ leírása szerint — tulajdonképpen két példány került ki, egy 7 levélnyi, amelyet a marosvásárhelyi református kollégium könyvtárában helyezett el, meg egy másik rövidebb, 4 levélnyi, amelyről ő úgy ír, hogy a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának adományozta. Csakhogy abba az soha nem került, mert gondosan őrzött 7 leveles példá-

nyát a Múzeum néhai DOBROVSZKY Ágost könyvkereskedőtől 1892 tavaszán vásárlás útján szerezte meg. Nem bírtam kinyomozni, hogy hová jutott a KONCZ által jelzett másodpéldány, pedig kár, hogy nincs meg, miután közleményében (a 288-ik lapon) KONCZ belőle az alábbi félstrófát közli:

Ott Lupuj elfelejtette,
Hogy szakállát megfestette,

arrább pedig (a 294-ik lapon) ezt a strófát:

Az kozákok döggel laktak
Borzot, burjánt egyberaktak,
Mert egyebet nem kaphattak

s e két mutatványból ítélve a lappangó harmadik töredék érdekes szövegváltozatokat tartalmaz, amelyek esetleg kiegészíthetnék a meglévő másik két töredék szövegét.

Nagyobb baj, hogy KONCZ nem ügyelt az egyes lapok őrszavaira. Így a 294-ik lapon közölt «Sok dög első vízben hevert» kezdetű versszak alján ez az őrszó olvasható tisztán: *Mind*, de miután az evvel a szóval kezdődő levél nincs meg, azt kipontozott sorral kellett volna jeleznie. Nem vette észre a 295-ik lap legalján az «Eleget főztek az konyhán» kezdetű strófa alján olvasható *Ennek* őrszót sem, amely után szintén egy . . . sort kellett volna közölnie. Mivel pedig ilyen kezdetű levelünk nincs a Múzeumi példányban, bizonyosra vehetjük, hogy az Énekből legalább két levél hiányzik, bár valószínűbb, hogy négy, amelyből kettő nyilván az Ének elejét tartalmazta.

KONCZ közleményének azonban sajnós, nemcsak ez a fogycossága. Ő ugyanis azt írja, hogy a töredéket *betűszerinti búséggel* közli, ám összevetve azt a nyomtatvánnyal, első pillanatra észrevehetjük, hogy bizony nemcsak hogy az távol áll a betűszerinti közléstől, hanem sok szót hibásan közöl, sokat meg egyszerűen kihagyott, a hiányzó szavak kiegészítése pedig gyakran nagyon is önkényes, holott nagyítóüveggel még a homályosabb szavak kiolvasása sem került volna nagy fáradságba.

Áttérve a most előkerült brassai töredék bemutatására, meg-

jegyzem, hogy abban a KONCZ-féle példány Könyvszemlei 294—296-ik lapján olvasható alábbi négy 9—9 soros részlete is ismétlődik, melyeknek első sora az alábbi:

1. Megh ijedet Lupul hada	3. Nem volt annyi kívánsága
2. [Vit]ték Stéphan eleiben	4. [Jól] megh tanolták utokban

mindegyik sor után következvén az a 8—8 sor, amit már KONCZ jól-rosszúl közölt. De hogy ezek új töredékünkben előfordulnak, azt az egykorú könyvkötőnek köszönhetjük, aki véletlenül meghagyta őket.

Minthogy a brassai töredéket egyszerű próbalevonatnak tartjuk, megkíséreltük annak többi 12 szeptetét az Ének elképzelt szerkezetének rendje szerint rendezni, anélkül, hogy azt — még az első KONCZ-féle töredék ismerete mellett is — helyesen rekonstruálhattuk volna. Ily körülmények közt, nem lévén semmi biztos támpontunk, pontokkal jelezzük az egyes nyomtatványszeptetek végét, a további véletlenre bízván az érdekes Ének hiányzó részeinek előkerülését.

Az új, brassai töredék ismeretlen strófái ím ezek:

Bé érkezvén fő követe, Vitézeji feregh vetve, Kozákfágh volt nagy rettegve, Gondolván hogy halál vége.	Vértől kardgya nem tilalmas, ... Ízfzonyán lőtték az Sánczot. Pattyantus bélé arányzot, Minden Kozák földbe ásott, Oltalmára kús házakott.
Mindgyárást frigyet jártanak, Két három nap tractáltanak, Békeféget kívántanak, Melyre jo válafzt adtanak.	Efső vizivel megh tólték Házok, mégis benne űltek, Czudára méltó hogy éltek, Mind fejenként el nem vésztek. .....
Egyik réfze Lupul pártya, Azon vágyon ákarattya, Hogy Stéphan népit le vágja, De vakot vetett koczkája.	Minden marhájok el vészet, Mely táborokban nagy búfzt tett, Kozák abban nagy kelve ett, Súlve főve nem kimélet.

Stéphan hada diadalmas,

Keze fegyveres s-ártalmas,

Zavaros víz volt az leve,
Sártol aligh lázott fzíne,
Bodzagyűkér peterfelyme,
Mellyet áfott éjjel félve.

[Só] nélkül szűköső[n éltek]

. . . . .

[Eg]y kis darab pogácsával,
A vagy egy kiczin czipoval,
Ki vásárlott az Kozákkal,
Más félnek lótt jutalommal,

[Eg]y kis kenyérvel vehetet,
Szép uy paplant és fzőnyezet,
Egy almával vett oly nyeret,
Az mely egy tallértis meghért.

. . . . .

Mikor megh rézfegűltenek,
Világra nem észédtenek,
Mint holtak úgy hevertenek,
Bofzfuért megh fizettenek.

Egyenként mind le vagdalták,
Fejeket mind el czapodták,
Egy oldalos helyre vonták,
Testek mezitelen hadták.

. . . . .

Vitézit halmokban vonták,
Edgy néhány helyekre hordták,
Ebek tefteket hurczolták,
Két ho pénzeket megh adták,

Mit koborlottak utokban,
Az két Olá Országokban,
Lupul mellet járáfokban,
El vefztek mind edgy órában.

[Min]den ház . . . . latrok voltak,

. . . . .

Kiáltottanak gyakorta

Ejjel főtétben modgyokra,
Átkozodtanak Lupulra,
Hogy küldötte olyan nagy kénra.

Minden éjjel fzóktón fzóktek,

Hogy fzörnyű képpen éheztek,
Az fráfák éjjel leskódték,
Kit megh kaptak mind meg öltek.

. . . . .

[Lup]ul mégis gondolkodott,
Hogy keczer megh gyalázodot.
Probálta az harmadikot,
Azis markában szakadott.

[Ugy]an megh vette ő magát,

Egykoron az Lona hidgyát.
Megh állotta erős utat,
De megh kerűlték mint kurtát.

. . . . .

Beszélgetik nagy örömmel,
Mint jártak az ellenféggel,
Rájok mentek kézfüllettel,
S-Megh fizettek az bőrókkal.

Buskodik magában Lupul,
Hogy az szerencze jár hátul,
Eleiben már nem fordul,
Mivel birt majd mind el pusztul.

. . . . .

Az mely két ho pénzt fizetet,
Az Kozákoknak terjesztet,
Akkor eszet magától vett,
Jo hogy rejtékben le nem tett.

Még nagyobb fzándéka is volt,
Az melyben immáron megh holt,
Erdélyre-is tanácskozott,

. . . . .

Megh teczet hogy Máthé Vajda,
 Nem állot harcز hátullyára,
 Megh lőtetet egyik lába,
 Megh tőlt vérrel az czizmája.

Hogy vitézit ne retteneze,
 Czak engedelmeffen túrte.

De Lupul aligh maradott,

Mégis megh nem jelentette,
 Harczoláfnak migh lőtt vége,

A fenti elrendezésben — hosszú elmélkedés után — abban az elgondolásban nyugodtam meg, hogy a versszakaszok eleje nyilván az Ének legelejéről való, amidőn CHMIELNICKI Bogdán kozák hetmán követe beérkezett ajánlattételével Lupuj vajdához s ő azt elfogadván, kozák csapataival ellenállni próbált az erdélyi hadaknak. De ezektől vereséget szenvedvén, a költő leírja a kozákok szenvedését s az átélt rettenetes éhséget, amelyben bodzagyökeren kelle élniök s oly nagy vala hiányuk, hogy egy cipóért a moldvaiak paplant, szőnyeget kaphattak az éhezőktől, egy almáért pedig olyan nyerget, amely egy tallért is megért. Az események fejleményeként ezután következhetik az elesett kozákok temetésének leírása, valamint a megmaradtak menekülése. Lupuj vajda pedig látván, hogy immár két ízben is vereség érte, harmadszor is szerencsét próbált, ám «az is markába szakadott» a MÁTÉ vajdával vívott csatában, amelyben a hadak jobbik fele magyarokból állott, BOROS János kapitány vezérlete alatt, amint azt KÖRÖSPATAKI János énekéből tudjuk, sok egyéb érdekes adalékkal együtt.

Erre azért is céloznunk kell, mivel néhai KONCZ bácsi érthető lelkesedésében azt írja az általa felfedezett töredékről, hogy «az új lelet nyelvezete jobb, igazi népies nyelv, tele példabeszédekkel, erőteljes fordulatokkal, epikai leírásokkal. Előadása nem oly lüktető, mint amazé, de festőibb; a balladai szaggatottságot, drámai kitöréseket nem ismeri, nem bírja, hanem a nyugodt törekvést célja felé epikaibb hangon festi.» Ezt a fellengős jellemzést mi sajnálatunkra nem írhatjuk alá, mert a bemutatott s most már újabb száz sorral bővült Ének bizony nem igen haladja túl kora énekmondóinak versírási ügyességét, sőt dőcögős strófáit tekintve — melyek méltatására KONCZ nem akart kitérni — az bizony semmivel sem múlja felül KÖRÖSPATAKI János tiszteletes úr költeményét. DR. VERESS ENDRE.